

ПОЛОШКИТЕ ХИСАРИ ВО XV ВЕК¹⁾

За градовите во Полог од предтурскиот период одвај да може да се разбере нешто од оскудните податоци што се содржани во постојните писмени извори.²⁾ Денес, по прибирањето на топономастичкиот материјал и по рекогносцирањето на теренот од страна на некои испитувачи, сепак, се проширени донекаде познавањата за средновековните градови во Полог.³⁾

Веќе во текот на првата половина на XV век, по проширувањето на турската власт и во Северна Македонија, полошките градови, се мисли на оние што се забележани во средновековните наративни и законски споменици, го загубиле значењето на воени пунктови. Имено, Лешок, што му бил познат и на биографот на Немања како град⁴⁾, е забележан во 1455 година само како село, со пазар и со 165 хане.⁵⁾ Таков е случајот и со Стенче, кој е регистриран во повелбата на српскиот владетел Душан за тетовскиот манастир како самоградиште и село,⁶⁾ а во споменатиот збирен катастарски попис од 1455 година само како село со 22 хане.⁷⁾

¹⁾ Според Глиша Елезовиќ хисар е арапски збор и значи утврдено место, тврдина и цитадела. Глиша Елезовиќ, Турски споменици I—1, стр. 93, бел. 4. За значењето на зборот хисар види и во книгата Материали по изучувањето на Македонија, Софија, 1896, стр. 163 и во статијата на Т. Томоски, Апелативи на нашите средновековни градови, Историја I—2, стр. 55.

²⁾ Т. Томоски, Дали постоел град Полог, Гласник на Институтот за национална историја I—1, стр. 271.

³⁾ Материали по изучувањето на Македонија, стр. 434, 456, 461, 466; Радослав Грујиќ, Полошко-тетовска епархија и манастир Лешак, Гласник Скопског научног друштва XII, стр. 40 и Блага Алексова, Средновековни наоѓалишта во Полозите, Гласник на Институтот за национална историја III—1, стр. 217.

⁴⁾ Лазар Мирковиќ, Списи светога Саве и Стевана Првовенчаного, Београд 1939, стр. 183.

⁵⁾ Hazim Šabanović, Krajište Isa-bega Ishakovića, zbirni katastarski popis iz 1455 godine, Sarajevo, 1964, str. 85.

⁶⁾ Стојан Новаковиќ, Законски споменици српских држава средњег века, стр. 658-

⁷⁾ Hazim Šabanović, Krajište. . . , стр. 73.

Под турската власт, во средината на XV век, единствено Собри се одржувал како активна тврдина во вилаетот Тетово.⁸⁾ Собри е регистриран како град во збирниот катастарски попис од 1455 година⁹⁾, како и во вакуфнамите на тетовската џамија во Теке Маала од 1463 година и на џамијата Кебир Мехмед Челебија во Скопје од 1470 година.¹⁰⁾

Во споменатата пописна книга е забележано и селото Собри со 46 хане што го притежавал тетовскиот субаша Хасан бег.¹¹⁾

Градот Собри во 1455 година имал посада. Диздарот (управник на градот) и мустахфизите (чуварите на градот) за службата што ја вршеле во градот притежавале тимари. Диздарот на градот располагал со единичен имот, односно со селото Урвич, кое имало 68 хане и давало приход од 4625 акчи. Мустахфизите притежавале тимари во колективен посед на тројца и повеќе души. Така, с. Шемшево со 36 хане и со приход од 2.685 акчи го притежавале заеднички 4 мустахфизи. Потоа с. Камењани со 45 хане и со приход од 4.872 акчи им било дадено на тројца мустахфизи. Најодзади го забележуваме и тимарот на тројца членови на градската посада што бил составен од селата: Злокучани со 10 хане и приход од 947 акчи, Селце со 13 хане и приход од 1114 акчи и Пештерица со 4 хане и приход од 300 акчи.¹²⁾

Нема сомневање дека податоците што ги дава збирниот катастарски попис претставуваат драгоцен прилог за целосно утврдување на идентитетот на Собри.

Хазим Шабановиќ, раководејќи се во прв ред од пишувањето на Глиша Елезовиќ, дошол до заклучок дека пред него наводно не бил направен обид за убицирање на градот Собри. Според неговото мислење калето се наоѓало на еден од локалитетите Градиште, што лежат од левата и од десната страна на реката Вардар, во Жеденската клисура.¹³⁾

⁸⁾ Тврдењето на Хазим Шабановиќ, изнесено во Крајиште. . . , на стр. 95, бел. 1, дека топонимот се споменува во ист облик и во некои постари српски споменици треба да се провери, бидејќи во приведениот цитат станува збор за валаандовското село Собри.

⁹⁾ Н. Šabanović, Krajište, стр. 95.

¹⁰⁾ Глиша Елезовиќ, Турски споменици I—1, стр. 47 и 136.

¹¹⁾ Н. Šabanović, Krajište. . . , стр. 85.

¹²⁾ Н. Šabanović, Krajište. . . , стр. 95 и 96.

¹³⁾ Н. Šabanović, Krajište. . . , стр. 95, бел. 1. За точната положба на градот види на стр. 85, бел. 4. Пред објавувањето на збирниот катастарски попис градот Собри го регистрирал: Ј. Х. Васильевиќ, По тетовској области, Браство XXIX, Београд 1935, стр. 207. Авторот го забележал градот и под назив Собрија и Собирско кале. И. А. Дероко во книгата Средновековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији (1950 година), стр. 198, Подошна и А. Стојановски утврдил дека во XV век постоела не само тврдина туку и село Собри. А. Стојановски, Неколку нови податоци за градот Тетово од XV и XVI век, Историја III —2, (Скопје 1967), стр. 94, бел. 21. Селото Собрија под градот на р. Вардар го споменува и Гедеон Јосиф Јуришиќ во Дечански првенац, Нови Сад 1852, стр. 109.

Како што е познато, Глиша Елезовиќ, многу години пред појавата на книгата Krajište Isa-bega Ishakovića, забележал во коментарот на споменатите вакуфнами дека во Тетово и во околината не можел да разбере штогоде за градот Собри и за постоењето на сличен назив.¹⁴⁾

Меѓутоа, „Собриското кале“ му било познато уште на авторот на книгата „Материли по изучувањето на Македонија“ (од 1896 година), кој на стр. 445 го дал и описот на локалитетот и предањето за името на градот.

Три децении подоцна и А. М. Селишчев ја забележал „Собрија“ со тврдината во Дервентот во близината на селото Ораше. Меѓутоа, авторот не го утврдил до крај идентитетот на калето бидејќи пишува за утврдени пунктови и стражарници што се наоѓале наводно не само во Собри(а) и Леген-градот туку и во Дервентскиот премин (Градец или Стрезово кале).¹⁵⁾

Називот „Стрезово кале“ за локалитетот Собри потекнува, според Ј. Х. Васиљевиќ, од калуѓерите во манастирот Лешок.¹⁶⁾ Радослав Грујиќ со право искажал сомневање во исправноста на називот. Имено, станува збор за една лоша информација што потекнувала од времето кога Геденон Јуришиќ минувал преку тетовскиот предел и притоа неточно ги идентифицирал Дервентот со Демир-капијската клисура, а градот Собри со градот Просек.¹⁷⁾ Меѓутоа, постанокот на називот „Стрезово кале“ секако е во врска и со исконструираното житие на кнезот Стреган. Според житието кнезот Стреган наводно изградил тврдини на 4 часа далеку од Скопје.¹⁸⁾

Урнатините на градот Собри лежат на еден висок рид што се издига од левата страна на Вардар и тоа осеема близу на влезот на реката од полошката котлина во тамошната клисура. Локалитетот е обграден од две страни со длабоки долини на планинските реки Голем Поток и Вратничка Река. Освен тоа ридот се спушта и кон проширената клисура на р. Вардар и тоа делумно стрмно. Месноста само со едниот дел е срасната со соседниот планински предел.¹⁹⁾

¹⁴⁾ Глиша Елезовиќ, Турски споменици I—1, стр. 47, бел. 4 и стр. 136, бел. 14. Ј. Цвијић разбрал од селаните на с. Лешок дека кај с. Ореше постојат урнатини од градот Собрија, Ј. Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије III, стр. 1069.

¹⁵⁾ А. М. Селишчев, Полог и его болгарское население, София 1929, стр. 49. Според предањето урнатините на Градиштето во Дервентот потекнувале наводно од Леген и Леѓин град. Ј. Х. Васиљевиќ, По тетовској области, стр. 206.

¹⁶⁾ Ј. Х. Васиљевиќ, По тетовској области стр. 207.

¹⁷⁾ Според Геденон Јуришиќ градог на с. Собрија носел назив Просек, Стрезов град. Види. Дечански првенац, стр. 108, како и Рад. Грујић, Полошко-Тетовска епархија. . . , стр. 40.

¹⁸⁾ Љубен Лапе, Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ, Скопје 1959, стр. 97.

¹⁹⁾ За урнатините на калето види и кај М. Панов, Жедењска клисура, Годишен

Од некогашниот град се зачувани останки од кули и градски сидови. Јужната кула има четвороаголен облик и сидови со размер $9,60 \times 8,40$ м. Сидовите се високи околу 20 м и дебели 1,80 м. Пред и зад кулата се пружа издлабен терен што некогаш служел за одбрана. Јужно од споменатата кула на околу 10 м од неа се наоѓаат урнатини од сид. На локалитетот се распознаваат уште две кули и тоа на оддалеченост од околу 60 м. Северната кула е во руинирана состојба. На неа во долниот дел од постојниот сид што е дебеел 1,20 м бил дограден уште еден сид од 0,50 м дебелина. Пред кулата се забележуваат преостанки од јазови и сидови што го делеле калето од заградот. Оваа населба лежела на платото под калето и била обградена со сид што продолжувал и околу градот.²⁰⁾

II

Во Полозите, во XV век, постоела уште една тврдина. Меѓутоа, од оскудните и индиректните известувања што ги даваат турските современи извори одвај може да се утврди идентитетот на тврдината. Имено, во *Maliye* № 12 од 1450 година и во *Tapu defteri* № 4 од 1468 година е забележано дека дервенџиите од с. Маврово го чувале патот што водел кон калето Трново.²¹⁾ Освен тоа, податок за тврдината Трново има и во книгата на *Hazim Šabanović, Krajište Isa-bega Ishakovića*. Таму на стр. L, бел. 74 стои дека во деталниот опис што му претходел на збирниот катастарски попис од 1455 година е даден и попис на оружјето што Призрен им го отстапил на тврдините Собри, Трнова и Ергири Касри. Ете, тоа е сè што се знае за Трново, па поради тоа е и тешко да се изврши убијацијата на тврдината.

Појдовна основа при утврдувањето на положбата на Трново е името на градот како и патот што од Маврово водел во правец на калето. Во задниов случај, според мислењето на Александар Стојановски станува збор, најверојатно, за патот Гостивар-Дебар, кој врвел преку Галичник.²²⁾ Меѓутоа, на таа комуникација попусто би барале месност со име Трново, па поради тоа треба да се мисли и на некој друг пат што одел преку Маврово или во правец на тврдината Трново. Од споменатите турски пописни книги не може да се разбере трасата на комуникацијата, па затоа предвид доаѓаат

зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, Природно-математички оддел, кн. 7, стр. 166.

²⁰⁾ Овој опис на калето донекаде се разликува од оној што го дава Блага Алексова во статијата Средновековни наоѓалишта во Полозите, Гласник на ИНИ, III—1, на стр. 227.

²¹⁾ Александар Стојановски, Дервенџиството во Македонија, Гласник на Институтот за национална историја IX—1, стр. 87. Авторот на споменатиот труд дошол до заклучок дека со сигурност не може да тврди која е оваа тврдина.

²²⁾ Цитирано дело, стр. 87.

два пата. Имено, некогаш постоел пат што од Маврово водел за Ново Село и Церово и се спуштал во долината на реката Ѓоновица каде се сретнувал со комуникацијата Гостивар—Кичево што врвела преку проширената клисура на р. Лакавица и Србиновска Река. Таму на составот на двете реки Србиновска и Ѓоновицка, а во непосредната близина на селата Ѓоновица, Падалиште, Србиново и Трново постои локалитет познат под име Свезда Кале. Неколку испитувачи на Полозите ја забележале положбата на градот, но притоа, дале различна географска ориентација. Имено, авторот на книгата Материали по изучувањето на Македонија на стр. 466 го определува Свездино Кале на 3/4 час од селото Лакавица, во пазувот на Буковиќ²³⁾, додека А. Селишчев и Рад. Грујиќ го убицирале споменатиот град во синорот на с. Падалиште.²⁴⁾ Во минатото положбата на калето секако била определувана и според блиското село Трново. Инаку ова село постоело и во XV век и било регистрирано и во Тару tehrir defter № 4, како населба што спаѓала во кичевската нахија.²⁵⁾

Околу средината на XV век тврдината Трново била снабдена со оружје, меѓутоа од пописните книги не може да се разбере дали во неа имало и мустахфизи. Во тоа време Трново бил еден од повеќето воени пунктови во турскиот одбранбен појас што се пружал од Качаник преку Собри, Трново, Кичево, Коџаџик и Модрич до Охрид.

Денес на локалитетот Свезда сè уште се распознаваат урнатини од некогашното кале. Од јужната кула се зачувани северниот ѕид во должина од 3 м и височина 1,80 м, како и јужниот ѕид во должина од околу 6 м. На задниов ѕид бил дограден уште еден ѕид што бил дебел 1,5 м. Освен тоа видни се траги и од југозападната кула, потоа од еден внатрешен објект со визба, па од северната кула, како и од надворешен ѕид на јужниот и југозападниот дел на калето во должина од 10 м, односно од вкупно 20 м.

Споменатите тврдини го зачувале военото значење сè додека не се изменила воено-политичката ситуација во корист на турските освојувачи. По смирувањето на ситуацијата во тој предел биле напуштени повеќето градови меѓу нив Собри, Трново и Модрич.²⁶⁾ Во 70-тите години на XV век, можеби и порано комуникацијата Тетово-Кичево во пределот на Трново ја чувале дервенциите од

²³⁾ Според авторот на книгата Материали... под тврдината имало останки од некогашни самокови. Види и Ј. Цвијиќ, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, III, стр. 1068.

²⁴⁾ А. Селишчев, Полог... стр. 49 и Рад. Грујиќ, Полошко-Тетовска епархија... стр. 40. Спореди и Ј. Цвијиќ, Основе за географију и геологију, III, стр. 1069.

²⁵⁾ Александар Стојановски, Поглед на економско-друштвените прилики во Кичевската нахија во втората половина на XV век, Гласник на Институтот за национална историја, II—2, стр. 157.

²⁶⁾ За тврдината Модрич види кај Galaba Palikruševa i Aleksandar Stojanovski, Debarska oblast u šezdesetim godinama XV veka, Simpozium o Skenderbegu, Priština 1969, стр. 185.

селата Лакавица и Сретково.²⁷⁾ Во исто време дервенциското село Церово што се наоѓа во близината на споменатите села имало за обврска да го чува патот Тетово-Дебар.²⁸⁾

Од горе изложеното се гледа дека турскиот освојувач во своите воени операции и при смирувањето на овој дел од Македонија се послужил со некои од поранешните градови и притоа ги адаптирал за своите воени потреби. Во западна Македонија, во XV век не е познат случај на изградување на нова тврдина и тоа на место и со положба што биле невообичаени за преттурскиот период.

²⁷⁾ А. Стојановски, *Дервенциството во Македонија*, стр. 85 и 95.

²⁸⁾ Цитирано дело, стр. 101.